

MARTIN SEKERA

Grégrovy Národní listy jako badatelský problém

Dol u Libčic je malé romantické místo na pravém břehu dolního toku Vltavy. Dodnes je tu dobrá vinice. Svahy kotlíny jinak pokrývá les, jehož barevné proměny signalizují výpravěmu na protějším břehu, že přichází podzim; nic víc z nich nevyčte... Před sto lety, 4. října 1896, zemřel na svém letním sídle v Dole Julius Grégr, majitel Národních listů. Jeho jméno ani název jeho novin obyvatelům Libčic dnes nic neříká. „Pokroková“ ahistorizace našeho společenského vědomí je v plném proudu a — v trafice libčického nádraží, je-li možné tak nazvat obskurní místnost (dříve „00“), v níž je místním notorikům naléván ranní rum, jde na dračku Blesk. Proto je tento článek věnován mým ctihodným libčickým sousedům.

Dějiny novinářství jsou v české historiografii stále jakýmsi tajemným tématem, přestože noviny považujeme za jeden ze základních historických pramenů. Splnou odpovědností je možné konstatovat, že dosud nemáme solidní dějiny české žurnalistiky (nemluvě o žurnalistice v českých zemích). Pokus o syntézu, který učinila v osmdesátých letech M. Beránková s kol., je nedostačující. Jeho hlavní autorka rezignovala na své stanovisko z roku 1972, když ve své studii o Krásové Času odkazovala všechna volání po syntetickém přehledu na dobu, kdy budou hotovy přípravné monografické práce. Tato doba ale dosud nepřišla! Současně nelze nevidět tříšť drobných článků i obsáhlejších statí a bibliografických publikací, které se k novinářským vztahují. Otázka je, jak z tohoto kaleidoskopu vytvořit obraz s několika vrstvami výpovědních hodnot — jde totiž o téma interdisciplinární. Možná i tato okolnost, tedy neujasněnost metodologických východisek, je ona překážka, která badatele odrazuje. Takto formulovaný problém však vytváří dojem bludného kruhu, protože předem blokuje provádění systematického základního výzkumu. Žádná jednotná „novinovědná“ teoretická metoda však není a nebude, což ovšem nevylučuje úsilí o ni. Nelze tedy vyčkávat, je nejvyšší čas zkoušet koncipovat dílčí deskriptivní práce se zřetelem k postizení co

nejširších sociálně kulturních a technických souvislostí, v nichž se novinářství ocitá. Z diskusí o alternativách může vzniknout představa o nejslibnější podobě systematického bádání.

Nejnovější počín — *Svět Lidových novin* Jiřího Pernese (1993) — je výzva: takto nelze dál, ale jak jinak? Pernesova práce měla asi podobné ambice jako kniha rakouského historika Adama Wandruszky z roku 1958 *Geschichte einer Zeitung. Das Schicksal der „Presse“ und der „Neuen Freien Presse“ von 1848 zur Zweiten Republik*. Kromě účelové načasovanosti vydání je však mnoho nespojuje. Wandruszkův pohled, jakkoli působí popisně, vychází z daleko obsáhlejšího přípravného výzkumu, v němž dosti významné postavení zaujímaly také pečlivé dizertační práce studentů. Vyvolává více metodických otázek. To by mělo být úkolem prací o jednotlivých novinách. Pokusme se načrtnout část osnovy takových otázek na příkladu Národních listů.

„Svět“ každých novin je charakterizován množstvím nejrůznějších vnitřních i vnějších vztahů. Jedna z prvních otázek může být například: na jakém stupni vývoje žurnalistiky Národní listy stojí? Přidržme se jí a odvozuje z ní — byť vzhledem k rozsahu článku omezeně — další otázky. Ptáme se s ohledem na národní kontext, či je tento momentálně indiferentní? Starší teze, která tvrdí, že od založení Národních listů v roce 1861 není již porušena kontinuita českého novinářství, může být zpochybněna. Především nejsou jasně vymezeny podmínky kontinuity. Jazyk, tj. čeština, nemůže být onou limitující podmínkou. V době neoabsolutismu vycházely — byť v minimálním počtu — česky psané časopisy i noviny — *Pražské noviny*. V úvahu přichází námitka, že byla narušena kontinuita česky psaného politického tisku. Tu můžeme relativizovat ve dvou směrech. Jednak veškerý tisk v monarchii byl postížen státní represí. Jednak lze vyslovit domněnku, že kontinuitu politické žurnalistiky, i když zbavené některých znaků (zejména svobodného explicitě vyjádřeného politického stanoviska), udržely úřední *Pražské noviny* za redakce dnes

Julius Grégr v roce 1862, tedy v době, kdy začínal s Národními listy

zapomenutého Josefa Šestáka a *Hospodářské noviny* F. S. Kodyma. Závisí to však na tom, jak budeme politickou žurnalistiku definovat.

Opomeneme-li jazykové národní kontext a pokusíme se vymezit postavení Národních listů v obecném vývoji redakčního a technického zajištění, dojdeme patrně k názoru, že až do počátku osmdesátých let 19. století byly po této stránce ve srovnání s jinými velkými listy v habsburské monarchii velmi jednoduchým, v počátcích až primitivním organismem. Vysvětluje to alespoň částečně jejich mnohatisícovou finanční ztrátu, která byla zjištěna po prvních deseti měsících existence listu? Studie Karla Kazbundy o počátcích Národních listů nám na to neodpoví, mnohé však naznačuje zpráva prvního účetního Národních listů Josefa Němce (manžela B. Němcové), kterou 23. ledna 1861 poslal Františku Ladislavu Ricgrovi. Němec si mj. stěžuje: „*Hned při prvním počátku bylo chybou, že se od nepovolanych moc rozkazovalo, ale od těchto věcí samé [se] nevyhovělo. Jednotlivcům při expedici a administraci se oučastňujícím dávaly se každému zvlášť všelijaké nařízení, každý z těchto jednotlivců jednal o své vlastní vůli, třeba by i nebyl tento svou úlohu a své povolání patřičně pochopil. (...) K vyhotovení adres pro tisk odevzdalo se lidům (!) pro tuto tak důležitou věc docela neschopným, a tyto sepsali nejen často falešná jména abonentů, [ale] i také falešná jména míst a pošt, což se teď následkem reklamací opravovat musí. (...) Ustanovil pan Dr. Grégr 2. ledna*

za expedienta jistého Jirku, roznášeče novin *Morgenpost*. člověka pro tuto věc neschopného. Tento Jirka, neznaje dostatečně česky, nerozuměl českým adresám a zpsobil svou nevědomostí více zmatků.“ Existuje více důkazů o tom, že opravdu velmi dlouho trvalo, než Grégr „vycvičil“ technický personál ke spolehlivosti a dobrým rutinním návykům. Podrobný výzkum by měl prokázat, jakými peripetemi přítom obě strany prošly. V úvahu budou přicházet také jiné okolnosti sociální, např. profesně organizační proměny typografů.

Další, neméně zajímavé otázky vyvstanou, budeme-li pátrat po stylu redakční práce v Národních listech. Ponechme nyní stranou dlouhodobý konstitutivní proces, jehož výsledkem byla moderní redakce v devadesátých letech, srovnatelná v mnoha směrech například s redakci již zmiňované vídeňské *Neue Freie Presse*, a to i se všemi retardujícími komplikacemi jakými byly například konflikty silných individualit které se musely vyrovnat se submisivním postavením v organizovaném sociálním systému redakce. Pozornost si totiž zaslouží také velmi důležitá podmínka čtenářské úspěšnosti listu: pestré a rychlé zpravodajství. V mnoha — a nejen českých — časopisech přicházela leckdy ke slovu obvyklá praxe předběžného žurnalistiky: hromadné přebírání zpráv z jiných novin. Servis korespondenčních kanceláří se rozvíjel a během druhé poloviny 19. století. Většina listů v Čechách se spoléhala obvykle na jednu kancelář, ak především na vlastní dopisovatele, anebo také používala osvědčenou praxi přebírání zpráv. Kuriozním příkladem byl František Šimáček, který při informační nouzi dokonce otiskoval i zprávy, jež ve svém *Poslu z Prahy* publikoval před několika lety. Naopak Grégrovy deníkové poznámky svědčí o jeho mimořádném úsilí vybudovat rozsáhlou síť korespondentů a to nejen v českých zemích. Přebládali v ní Češi a příslušníci redakcí slovanských časopisů, ale své informatory získal i mezi vídeňskými liberálním žurnalisty, pro které jinak Národní listy neměly uctivější označení než „videňští lži-liberalové“. Zdá se však, že šlo vesměs o hospodářské a burzovní zpravodaje, kteří se jaksí vymykali národním antagónismům.

Je důležité uvědomit si, že Národní listy nejsou jen noviny, ale znamenají také podnikatelskou firmu. Analyzovat systém jejího hospodaření je nesmírně obtížné, protože účetní dokumentace je zachována jen částečně. Nicméně to, co máme k dispozici, umožňuje udělat si alespoň představu o chodu podnikové ústrojí, které vyzelo v těžkých dluzích. Korespondence mezi bratry Grégry nám osvětluje životodárnou pro vázanost tiskárny Eduarda Grégra s firmou jeho bratra. Bratrská spolupráce měla ale i své psychologické úskalí. V roce 1880 ji Eduard skepticky bilancuje: „*Úhrnem vytáhly Národní listy z tiskárny 69.500 (...) Při Květech, které založeny byly proti mé vůli*

aby Hálek měl zaopášení, ztratila tiskárna 35.000. (...) Strana svobodomyšlná zůstala dlužná 2.500. V dobách politické roztržky obnášely deficity úhrnem 14.000." Je obdivuhodné, že Julius Grégr Národní listy přes všechny tlaky udržel a cílevědomě dbal na prezentaci svého podniku jako bohatého a prosperujícího, mj. i tím, že určoval svým zaměstnancům slušné platy a dodržoval pravidelný postup jejich zvyšování. Přitom do rozpočtu zahrnoval i různé druhy výpomoci bývalým členům redakce, eventuálně jejich sirotkům či vdovám. Po vzniku Spolku českých žurnalistů v roce 1877 přistoupil i na to, že platil za své zaměstnance příspěvky do penzijního fondu.

Grégrova cílevědomost se projevovala i v jiné oblasti. Politické uvolnění v Rakousku na počátku šedesátých let umožnilo všeobecný rozvoj politické agitace a propagandy. Julius Grégr s rolí politického vůdce až do roku 1860 patrně nepochybně, ale vpravil se do ní s vervou a nadšením, odpovídajícím jeho letoře. Už v roce 1862 si předsevzal: „Založit v důležitějších neb v národním ohledu dosud nepevných městech lokální politické týdeníky, a sice: v Litoměřicích, Plzni, Budějovicích, Jindřichově Hradci, Pisku, Litomyšli. Vypravit tam lidi pevně a statečně a zároveň způsobilé, aby se stali středem hnutí národního. Vedle redakce každý musí mít dosti výnosnou nějakou živnost, aby měl váhu v měšťanstvu.“ Tento záměr se ukázal jako velmi těžko uskutečnitelný, narážel na předvídatelné finanční potíže a bylo málo schopných redaktorů. Přesto se ho Grégr nevzdal a svůj vliv na regionální žurnalistiku rozšiřoval. Mapovat fetězení „dceřinných“ nebo spřízněných listů v regionech je opět velký badatelský problém. Přitom možná budeme muset pátrat i za zemskými hranicemi. Například v Opavě účinně působil Grégrův „vyslanc“ Ignát Horica.

Grégrovy aspirace na roli národního vůdce, zpočátku možná takto ani jím samým nereflektované, nás přivádějí k jiné zásadní otázce: jaký byl poměr mezi politickou stranou a Národním listy? Vůdcovský princip, který byl v české politice respektován víceméně až do konce osmdesátých let, byl přitom zákonitě z mnoha stran nahloďován. Názorovou samostatnost, kterou jako třicetiletý mladý muž nemile překvapil Grégr národní vůdce (jmenovitě Riegra a Palackého) už na počátku šedesátých let, si Národní listy uhájily i vůči vlastní mladočeské straně, jejímž předákům mnohdy vnutily svůj koncept politické taktiky. (Mezníkem je až rok 1910, kdy se jejich vlastníkem stala akciová společnost a ocitly se tak pod přímým vlivem Karla Kramáře.) Je vzrušující, ale

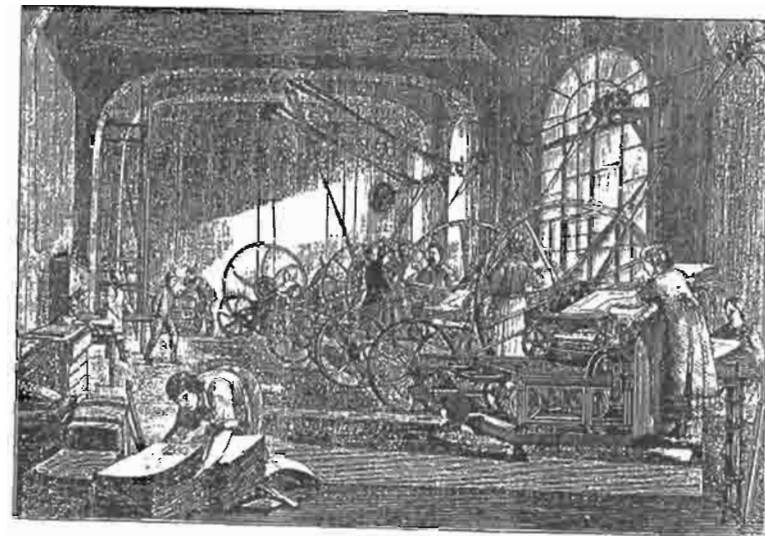

často i smutné sledovat, jakými zákrutami procházela ve svém vývoji politická kultura. Ostré a často morálně nízké polemiky, vedené na stránkách novin a časopisů, jsou mnohdy jen pro otrlé povahy. Obzvláště předvolební agitace zalévala stránky tisku impertinencemi i vulgaritami. Zde se ve středu našeho zájmu ocitá výzkum publicistického funkčního stylu, spjatého s persvazí, přesvědčovací a ovlivňovací funkcí textu.

Je všeobecně známo, že Národní listy obstály v konkurenci ostatních deníků také proto, že se v nich soustředila pera vynikajících českých literátů. Ale i zde je mnoho námětů k přemýšlení. Současný jihočeský literární badatel Dalibor Tureček nastolil otázku cizích vlivů na český fejeton. Ale tím není toto téma vyčerpáno. Například ve stínu Nerudy a Háleka ukřívá se řada dalších fejetonistů, z literárního hlediska možná méně významných, ale z pohledu sociologizující historiografie důležitých. A tak by naši pozornosti neměl uniknout třeba Bohumil Bauše, jeden ze zakladatelů přírodovědného fejetonu, v němž „líčeny zjevy intimního života hmyzu, půvaby ročních časů, soužití květů a hmyzu, cesty ptactva, život v moři atd.“

Při zkoumání novin nás leckdy napadnou i otázky vyžadující do jisté míry netradiční způsob přemýšlení. Ku příkladu zcela neprobádaná je problematika reflexe a sebereflexe novinářského stavu. Vztah veřejnosti k žurnalistům byl ambivalentní. I ta část veřejnosti druh poloviny minulého století, která noviny pravidelně četla (a mohla by tedy považovat novinařinu za užitečnou nebo alespoň zábavnou činnost), nehodnotila většinou redaktorské povolání jako sociálně plnohodnotné, protože bylo existenčně nejisté. Německý knihkupec Leo Wörl v roce 1881 řadil publicisty a novináře dokonce k sociálním skupinám stojícím vno počestné měšťanské společnosti. V minulosti pro ně shledával dobou nelichotivé analogie: pastýře, kotláře, zubaře, cikány a herce. Také tvrdá státní persekuce novinářů v šedesátých a sedmdesátých letech důvěryhodnost novinářského povolání

◀ Represe českého tisku rakouskými úřady v karikatuře Humoristických listů z roku 1870; znázorňuje podobu jednotlivých redaktorů a vydavatelů vedených do rakouské šatlavy (J. Grégr je na fetěze druhý v řadě)

Pohled do tiskárny, kde se tiskly Národní listy (1872)

podstatně zpochybnila. Nedejme se mást projevy sympatií a solidarity širokých vrstev s osudy postižených novinářů. Ano, když byl v roce 1863 propouštěn Julius Grégr z vězení, přišlo se na Karlovo náměstí podívat údajně 20 000 lidí. Ale tato solidarita nic nestála, roli tu hrála zvědavost a pocit uspokojení z davové sounáležitosti. Ona ambivalentnost spočívala v tom, že veřejnost si postižených redaktorů vážila, měli vysokou národní prestiž, ale otcově by své synky neradi viděli v podobné situaci.

Předmětem diskuse jistě bude emancipace novináře od představy spisovatele ve společenském vědomí. Postava českého moderního novináře se rodí ve čtyřicátých letech 19. století. Tento novinář je zabydlen uvnitř vlasteneckého kruhu a okoli jeho práci neodlišuje nijak výrazně od práce spisovatele. Není pochopitelně možné přesně stanovit, kdy je tato stereotypní představa ve společenském vědomí destrukována. S pomocí určitého a jistě nepřesného zobecnění se můžeme pokusit stanovit alespoň orientační časový horizont, v němž společnost už striktně rozlišovala mezi novinářem a spisovatelem. Z úředního seznamu poslanců říšské rady (*Namen-Verzeichnis der Mitglieder des Abgeordnetenhaus, Wien 1862*) vyplývá, že zvolení novináři – redaktori (nejen české národnosti), uváděli po celá osmdesátá léta minulého století pro svou profesi označení „spisovatel“. Ani J. Grégr, ani S. B. Heller, ani G. Eim v roce 1891 nejsou vedeni jako redaktori, novináři. První změna se objevuje až v roce 1893, kdy do protokolů uvedli své redaktorské povolání dalmatský Georg Biankini a pražský Stephan Richter. V následujících letech byli ale opět zapsáni jako spisovatelé. Zásadní změna nastala až po zavedení páté volební kurie v roce

1897. Počet poslanců se z 352 zvýšil na 425 a vzrostlo nejen celkové zastoupení „spisovatelů“ (chápej novinářů) z průměru 2% (7–8 poslanců) v minulém období na 5,6% (24 poslanců), ale do tohoto počtu je zahrnuto i šest úředně zapsaných „redaktorů“. Kromě jednoho z Haliče byli všichni z Čech a náleželi k sociálním demokratům. Tuto skutečnost můžeme interpretovat jako významný orientační bod. Napovídá nám, že i v sebereflexi uvnitř novinářského profesního stavu došlo k určitému posunu od pojetí žurnalistiky jako výlučného povolání (a svého druhu spisovatelství) k pragmatickému chápání novinářiny jako profesce poskytující obživu. Tito novináři se veřejně distancovali od statutu spisovatele.

Až sem jsme tedy dospěli v úvahách, k nimž nás inspiroval nejlivnější český deník 19. století. Opomněli jsme řadu problémů, například sociální stratifikaci čtenářstva (je vůbec možné dosáhnout nějakého důvěryhodného výsledku, nejsou-li přímé indicie? – jistěže je!), cenzuru a ekonomické nástroje státní represe, nebo vliv novinové publicistiky na veřejné mínění v oblasti česko-německých vztahů – podle zjištění jedné studentky bychom museli například v letech 1861–1871 analyzovat přibližně 1600 článků, které Národní listy věnovaly přímo česko-německým vztahům, a 250 fejetonů na totéž téma. Vyčerpávající přehled ale nebyl cílem této stati, která měla vzbudit zájem o dějiny žurnalistiky a ukázat možnosti badatelského přístupu.

Martin SEKERA (1966), asistent katedry masové komunikace FSV UK a Ústavu českých dějin FFUK.

Použité prameny: archivní materiál, jubilejní almanachy Národních listů, diplomové a dizertační práce.